

A TUDOMÁNY MINT HIVATÁS

Önök azt kívánták, hogy előadásom témája a „tudomány mint hivatás” legyen. Nos, nálunk nemzetgazdászoknál afféle pedantéria - amelyhez most én is hú leszek -, hogy mindig a külső viszonyokból indulunk ki, ebben az esetben tehát a következő kérdésből: miképp alakul a tudomány mint hivatás a szó anyagi értelmében? Ez viszont ma lényegileg a következő kérdést jelenti: hogyan alakul annak a végzett diáknak a helyzete, aki eltökélte, hogy az egyetemi életben kíván hivatásszerűen tudománnyal foglalkozni? Hogy megértsük, miben rejlik e tekintetben német viszonyaink különössége, célszerű lesz, ha az összehasonlítás eszközához folyamodunk és felidézzük, hogyan fest a helyzet abban az országban, amely e téren a legélesebben különbözik tőlünk, az Egyesült Államokban.

Nálunk - ezt mindenki tudja - annak a fiatalembernek a pályája, aki a tudományt választja hivatásául, rendszerint „magántanárként” kezdődik. Miután megírt egy könyvet és letett egy többnyire formális vizsgát a kar előtt, a megfelelő szak képviselőjével megegyezve habilitáltatja magát valamelyik egyetemen, majd előadásaiért - melyeknek tárgyát maga határozza meg előadói jogosítványa (venia legendi) területén belül - csak a rájuk befizető diákoktól jövő pénzre számíthat. Amerikában rendszerint egészen másként indul a pálya, nevezetesen „tanársegédként” alkalmazzák az illetőt. Nagyjából hasonló a helyzet ahhoz, ami nálunk a természet- és orvostudományi karok nagy intézeteiben szokásos, ahol az asszisztensek általában később törekszenek formális magántanári habilitációra, s akkor is csupán egy töredékük. A különbség gyakorlatilag azt jelenti, hogy nálunk a tudomány művelőjének pályája egészében véve plutokrata előfeltételekre épül. Mert egy teljesen vagyontalan fiatal tudós részéről hallatlan merészség, ha vállalja az egyetemi pálya feltételeit. Néhány évig mindenképpen ki kell tartania anélkül, hogy tudná, lesz-e

esélye olyan állásra, amiből megélhet. Ezzel szemben az Egyesült Államokban bürokratikus rendszer érvényesül. Itt a fiatal ember kezdettől fogva fizetést kap. Természetesen szerényét. A fizetés többnyire alig éri el a nem teljesen tanulatlan munkás keresetét. Mindamellett mégis biztosnak látszó állással kezd, hiszen fix fizetése van. Csakhogy szabályszerűen fel lehet neki mondani, ugyanúgy, mint a mi asszisztenseinknek, és sokszor könnyörtelenül ezt tapasztalja, ha nem felel meg a várakozásoknak. A várakozások pedig arra irányulnak, hogy „telt ház” legyen az előadásain. Ilyesmi egy német magántanárral nem eshet meg. Ha egyszer már bent van, többé nem szabadulnak tőle. „Igényei” persze nem lehetnek. De él benne az az érthető elképzelés, hogy többéves tevékenységével valamiféle erkölcsi jogot formált arra, hogy tekintettel legyenek rá. Olyankor is - ez sokszor fontos -, amikor szóba kerül más magántanárok habilitálása. Hogy alapvetően mindenkit habilitálni kell-e, aki derék tudósnek bizonyul, vagy pedig a „tanerőszükségletet” figyelembe véve a már működő tanároknak kell-e biztosítani az oktatás monopóliumát - e kínos dilemma összefügg az egyetemi pályának azzal a kétarcúságával, amelyre mindjárt rátérek. Az illetékesek többnyire a második megoldás mellett döntenek. Ezzel azonban nő az a veszély, hogy minden professzor - bármilyen lelkiismeretes is szubjektíve - mégiscsak a saját tanítványainak kedvez. Ami engem illet, hadd mondjam meg, hogy alapvetően a következő volt: a nálam doktorált tudós bizonyítson és habilitáltassa magát valaki *másnál*. Csakhogy ennek az lett az eredménye, hogy az egyik legjobb tanítványomat másutt elutasították, mert senki sem *hitte el* neki, hogy emiatt jelentkezik.

Van még egy különbség Amerikával szemben: nálunk a magántanár általában *kevesebbet* ad elő, mint szeretne. Jog szerint ugyan a szakma minden területéről tarthatna előadást. Csakhogy ez óriási tapintatlanságnak számít az idősebb tanárokkal szemben. Úgyhogy a „nagy” kollégiumokat a tanszékvezető tartja, a tanár pedig beéri a másodrangú előadásokkal. Ennek megvan az az előnye, hogy - bár nem önszántából - fiatal éveit a tudományos munkának szentelheti.

Amerikában elvileg másképpen van. A tanár éppen fiatal éveiben képtelenül túlterhelt, pontosan azért, mert *fizetik*. így például egy német nyelv- és irodalomtanszék rendes tanárának

egész munkája mondjuk egy heti háromórás kollégium Goethéről - és kész. Ezzel szemben a fiatal tanársegéd boldog, ha heti tizenkét órájában nemcsak a német nyelvet kell sulykolnia, hanem még - mondjuk legalább Uhlandéhoz fogható rangú - költőkről is beszélhet. Mert a tantervet a szakok hivatalos fórumai írják elő, s e tekintetben a tanársegéd ugyanolyan függő helyzetben van, mint nálunk a természet- és orvostudományi karokon az intézeti asszisztens.

Mármost nálunk világosan megfigyelhető, hogy egyetemeink újabban jelentős tudományos területeken az amerikai irányban fejlődnek. A nagy orvosi vagy természettudományos jellegű intézetek „államkapitalista” vállalkozások. Működtetésük igen számottevő eszközöket igényel. És itt bekövetkezik az a helyzet, ami a tőkés üzem megjelenésével mindenütt együtt jár: a „munkás elválasztása a termelőeszközöktől”. A munkás, azaz ebben az esetben az asszisztens az állam által rendelkezésre bocsátott munkaeszközökre van utalva; ennek következtében ugyanúgy függ az intézet igazgatójától, mint a gyárban egy alkalmazott - hiszen az intézet igazgatója teljes jóhiszeműséggel azt képzei, hogy az intézet „az ő” intézete, s eszerint intézkedik -, az asszisztens helyzete tehát sokszor ugyanolyan inga-tag, mint minden „proletaroid” egzisztenciáé vagy az amerikai egyetemi tanársegédé.

Német egyetemi életünk, mint egyáltalán egész életünk, igen lényeges pontokon amerikanizálódik, és meggyőződése, hogy e fejlődés át fog terjedni azokra a szakokra is, ahol - mint az én szakterületemen többnyire még ma is - a kézműves maga birtokolja munkaeszközeit (lényegében a könyvtárat), ugyanúgy, mint az egykori iparúzó kézműves a múltban. A fejlődés teljes lendülettel folyik.

E megoldás technikai előnyei éppúgy kétségbevonhatatlannak, mint minden tőkés és egyúttal bürokratizált üzem esetében. De az effajta üzemekben uralkodó „szellem” egészen más, mint a német egyetemek patinás történeti légköre. Külsőleg és belsőleg egyaránt rendkívül mély a szakadék az ilyen nagy, tőkés egyetemi vállalkozás főnöke és a szokványos, régi stílusú professzor között. A belső tartás tekintetében is. Ezt itt nem részletezem. A régi egyetemi *alkotmány* külsőleg és belsőleg egyaránt fiktívvá vált. Megmaradt azonban, sőt lényegesen megszilárdult az egyetemi *pályafutás* egyik sajátos mozzanata:

egyszerűen *szerencse* dolga, hogy egy magántanárnak, de még inkább egy asszisztensnek sikerül-e valaha is professzori vagy éppenséggel intézeti igazgatói állásba kerülnie. Kétségtelen, hogy itt - bár rendkívül nagy szerepet játszik - nemcsak a véletlen uralkodik. Mégis alig ismerek még egy pályát a világon, ahol a véletlennek ekkora szerepe volna. Ezt annál inkább elmondhatom, minthogy én magam néhány hamisítatlan véletlennek köszönhetem, hogy annak idején egészen fiatalon neveztek ki egy szakprofesszorának, holott e szakmában kortársaim tagadhatatlanul többet nyújtottak nálam. Mindenesetre azt hiszem magamról, hogy e tapasztalat jóvoltából tisztábban látom ama sokak meg nem érdemelt sorsát, akiknek életében a véletlen éppen ellenkező szerepet játszott és játszik még ma is, és akiket minden rátermettségük ellenére sem juttat ez a kiválasztási apparátus az őket megillető helyre.

Mármost azt, hogy nem a rátermettség, hanem a szerencse játszik ekkora szerepet, nemcsak és nem is elsősorban emberi gyarlóságok okozzák, amik persze ebben a kiválasztásban éppúgy előfordulnak, mint mindenütt másutt. Igazságtalanság volna, ha a karok vagy a minisztériumok illetékeseinek személyes fogyatékoságait tennénk felelőssé azért, hogy tagadhatatlanul oly sok közép-szerű figura tölt be kiemelkedő szerepet az egyetemeken. Az okot az emberi együttműködésnek, kivált különböző testületek - ebben az esetben a javaslatot tevő karok és a minisztériumok - együttműködésének a törvényeiben kell keresnünk. Vegyünk egy hasonló példát: századokra visszamenően nyomon követhetjük a pápaválasztás során zajló folyamatokat mint az ugyanilyen jellegű személyi kiválasztódás legfontosabb ellenőrizhető példáját. A „favoritnak” mondott bíborosnak csak ritkán van esélye arra, hogy bejöjjön. Rendszerint a második vagy a harmadik jelöltre esik a választás. Ugyanezt látjuk az elnökválasztásnál az Egyesült Államokban is: csak kivételképp nyeri el a párt konvenciójától a jelölést és lesz megválasztható a legelső (viszont a leghatározottabb karakterű) ember, hanem többnyire a második, gyakran pedig a harmadik esélyes. Az amerikaiak ezekre a kategóriákra már szociológiai szakkifejezéseket is kidolgoztak. Igazán érdekes lenne megvizsgálni e példák alapján a kollektív akaratképzéssel történő kiválasztás törvényeit. Ezt most nem tesszük meg. E törvények azonban a mi egyetemi testületeinkre is érvényesek, és nem

azon kell csodálkozni, hogy gyakran melléfognak, hanem azon, hogy mindennek ellenére mégiscsak igen jelentős a *helyes* kinevezések száma. Abban, hogy csakis a kényelmes közép-szerűnek vagy a törtetőknak van esélye, csak akkor lehetünk bizonyosak, ha - mint némely országban - a parlament, vagy mint eddig nálunk, az uralkodó (a kettőnek teljesen azonos a hatása), vagy, mint most, a forradalmi hatalom birtokosa *politikai* okokból közbeavatkozik.

Egyetlen egyetemi oktató sem gondol vissza szívesen a kinevezések körüli vitákra, mert ritkán kellemesek. És mégis azt mondhatom: az általam ismert számos esetben kivétel nélkül megvolt az a jó *szándék*, hogy tisztán tárgyi indokok alapján döntsenek.

Mert azzal is tisztában kell lennünk továbbá, hogy nemcsak a kollektív akaratképzéssel történő kiválasztás elégtelenségéből adódik, ha az egyetemi sorsokról oly messzemenően a „szerencse” dönt. Minden fiatalembernek, aki tudósi hivatást érez magában, tisztában kell lennie azzal, hogy kétarcú feladat vár rá. Nemcsak tudósként, hanem oktatóként is meg kell felelnie. És a kettő egyáltalán nem esik egybe. Lehet valaki kiváló tudós és egyenesen kétségbeejtően rossz oktató. Csak emlékeztetek olyan férfiak, mint Helmholtz vagy Ranke oktatói tevékenységére. S ezek egyáltalán nem ritka kivételek. Csakhogy a dolog úgy áll, hogy egyetemeink, különösen a kisebb egyetemek között végtelenül nevetséges verseny dül a hallgatókért. Az egyetemi városok házi agráriusai az ezredik diák tiszteletére ünnepséget rendeznek, a kétezrediket pedig már legszívesebben fátylasmenettel ünnepelnék. Ha a közvetlenül rokon szakokra „vonzó” előadókat neveznek ki - valljuk meg végre nyíltan -, az az előadásokért kapott pénzhez fűződő érdekeket is érinti, de a hallgatók létszáma ettől függetlenül is számszerűen megragadható ismerve annak, hogy valaki oktatóként bevált-e. A tudósi minőség viszont nem mérhető, és éppen a merész újítók esetében (egészen természetes módon) még vitatott is. Ezért aztán rendszerint minden a nagy hallgatói létszám mérhetetlen áldásának és értékének bűvöletében történik. Ha egy tanárról kimondják, hogy rossz oktató, az többnyire felér az egyetemi halálos ítélettel, még ha a világ legelső tudósa is. Csakhogy azt a kérdést, hogy jó vagy rossz oktató-e, az dönti el, hogy a diák urak mennyire tisztelik meg látogatásukkal előadásait.

Tény viszont, hogy a legmeszebbhmenő'kig merő külsőségeken múlik, hogy egy-egy tanárhoz miért áramlanak a diákok: a vér-mérséklete, sőt akár a hanglejtése oly mértékben számíthat, hogy az ember nem is képzelné. Meglehetősen bőséges tapasztalatok és józan megfontolás alapján a magam részéről rendkívül bizalmatlan vagyok a tömeges előadások iránt, noha kétségkívül nélkülözhetetlenek. Demokrácia ott legyen, ahol helyénvaló. A tudományos képzés azonban - amit a német egyetemeken hagyományait követve művelnünk kell -, ne is titkoljuk: a *szellemi arisztokrácia* ügye. Másrészt persze az is igaz, hogy talán valamennyi pedagógiai feladat közül a legnehezebb a tudományos problémákat úgy bemutatni, hogy egy képzetlen, de felfogóképes koponya megértse őket, és - ami számunkra az egyedül döntő - ezáltal eljusson oda, hogy önállóan is gondolkodjék róluk. Csakhogy azt, hogy az előadó megoldja-e ezt a feladatot, nem mutatja a hallgatói létszám. S - hogy visszatérjek a témánkhoz - ez a művészet személyes adottságokon múlik, tehát egyáltalán nem azonos egy-egy tudós tudományos kvalitásaival. Franciaországgal ellentétben azonban nálunk nem létezik a tudomány „halhatatlanjainak” testülete, hanem - hagyományaink szerint - az egyetemeknek kell megfelelniük mind a kutatás, mind az oktatás követelményeinek. Ha a szükséges képességek mind a kettőhöz egyaránt megvannak valakiben, az merő véletlen.

Az egyetemi élet tehát a vakszerencse terepe. Amikor fiatal tudósok kéri az ember tanácsát a habilitációval kapcsolatban, a rábeszéléssel járó felelősség szinte elviselhetetlen. Persze ha zsidó az illető, kész a válasz: *lasciate ogni speranza* (hagyjatok fel minden reménnyel). De mindenki mástól is azt kérdezem: őszintén úgy gondolja ön, hogy elviselné anélkül, hogy lelkében megkeseredne és tönkremenne, ha évről évre azt látná, hogy középszerű emberek újra meg újra megelőzik? A válasz magától értetődően mindig ugyanaz: természetesen, én csak a „hivatásomnak” élek. De nagyon kevés olyan emberrel találkoztam, aki ezt belső károsodás nélkül viselte el.

Azt hiszem, ennyit el kellett mondanom a tudósi hivatás külső feltételeiről.

Úgy vélem azonban, önök voltaképpen valami másról, a tudományra való fre/só'elhivatottságról szeretnének hallani. A belső helyzetet manapság a tudomány hivatásszerű gyakorlásával

kapcsolatban először is az határozza meg, hogy a tudomány a szakosodás korábban ismeretlen fokára jutott el, s ez már így lesz a jövőben is. Nemcsak kívülről, éppenséggel belülről is úgy áll a dolog, hogy az egyén csak a legszigorúbb specializálódás esetén tehet szert arra a biztos tudatra, hogy tudományos téren valami csakugyan egészen tökéleteset fog alkotni. Ha munkánk során alkalomadtán szomszédos területekre lépünk át - a szociológusok például újra meg újra erre kényszerülnek -, mindig súlyként nehezedik ránk az a rezignált tudat, hogy legfeljebb a szakember számára hasznos *kérdésfeltevéseket* nyújthatunk, amelyek a maga szakmai szempontjaiból kiindulva neki egykönnyen nem jutnának az eszébe; a mi munkánk viszont szükségképp igencsak tökéletlen lehet. A tudományos munkás csak következetesen szakosodva érheti el az életben egyszer - és talán soha többé - azt a teljességérzést, hogy itt valami *maradandót* csináltam. A valóban végérvényes és tisztos teljesítmény ma mindig szakosodott teljesítmény. Aki tehát nem képes arra, hogy mintegy szemellenzőt húzzon a fejére és belelovalja magát abba a gondolatba, hogy lelkének sorsa múlik azon, helyesen egészíti-e ki a szöveget ennek a kéziratnak ezen a helyén, az csak maradjon távol a tudománytól. Sohasem fogja belülről megtapasztalni azt, amit a tudomány „élményének” nevezhetnénk. E furcsa, minden kívülálló által megmosolygott mámor nélkül, e szenvedély nélkül - „évezredeknek kellett eltelniük, amíg megszületett, és újabb évezredek várnak némán”, ti. arra, hogy sikerüljön neked a szöveg helyes olvasata - az ember *nem* tudományra hivatott, és jobb, ha valami mást csinál. Mert az embernek mint embernek semmit sem ér az, amit nem *képes szenvedéllyel* végezni.

Tény azonban, hogy lehet bennünk mégoly nagy, mégoly valódi és mély e szenvedély, az eredmény távolról sem kikényszeríthető. A szenvedély persze előfeltételezi azt, ami a döntő: az „ihletet”. Ma az ifjúság körében eléggé elterjedt elképzelés, hogy a tudomány számtanpéldává lett, amit nem teljes „lélekel”, hanem kizárólag a hideg értelem segítségével, laboratóriumokban vagy statisztikai kartotékokon állítanak elő, „mint valami gyárban”. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy azoknak, akik így beszélnek, többnyire fogalmuk sincs, mi zajlik akár a gyárakban, akár a laboratóriumokban. Ahhoz, hogy az ember valami értékeset nyújthasson,

mindkét helyen az kell, hogy valamilyen *ötlete* támadjon, még-hozzá jó ötlete. Az ötletet azonban nem lehet kicsikarni. A hideg számításhoz - noha az kétségtelenül nélkülözhetetlen előfeltétel - semmi köze. Egyetlen szociológus sem lehet például rest ahhoz, hogy még öreg napjaiban is akár hónapokon át egészen triviális számtanpéldák tízezreit oldja meg fejben. Ha eredményt akarunk elérni, mindezt nem háríthatjuk át büntetlenül mechanikus segéderőkre - s emellett a végeredmény gyakran siralmasan sovány. Viszont ha nincs valamilyen határozott elképzelése számításai irányáról és számolás közben sem támad semmiféle „ötlete” a kapott részeredmények horderejére nézve, akkor még ez a siralmasan sovány végeredmény se jön létre. Ötlet rendszerint csak egészen komoly munka talaján érlelődik. Persze nem mindig. Tudományos hordereje a dilettáns ötletének ugyanakkora vagy még nagyobb is lehet, mint a szakemberének. Legeslegjobb problémamegfogalmazásaink és felismeréseink sokaságát éppenséggel dilettánsoknak köszönhetjük. A dilettáns - mint ezt Heimholte mondotta Robert Mayerről - csak abban különbözik a szakembertől, hogy nem rendelkezik a munkamódszer szilárd biztonságával, és ezért többnyire nem képes arra, hogy ellenőrizze és felbecsülje, illetve kiaknázza ötletének horderejét. Az ötlet nem helyettesíti a munkát. Viszont a munka éppúgy nem pótolhatja vagy csikarhatja ki az ötletet, mint ahogy a szenvedély sem. De mindkettő - s főleg a kettő *együtt* - előcsalja az ötletet. De az ötlet akkor jön, amikor neki, s nem amikor nekünk tetszik. Tényleg úgy van, ahogyan Ihering írja: az embernek a legjobb dolgok a kanapén szivarozva, vagy - mint Helmholtz önmagáról természettudományos pontossággal megállapítja - enyhén emelkedő utcán sétálva, vagy hasonló helyzetekben jutnak az eszébe, mindenképp olyankor, amikor nem is várja, és nem akkor, amikor íróasztalánál ülve töpreng és keres. Természetesen nem jutnának az eszébe, ha mindezt nem előzte volna meg az íróasztal melletti töprengés és a szenvedélyes kérdezés. Bárhogyan áll is a dolog, ezt a minden tudományos munkával vele járó kockázatot is - megjön-e az „ihlet” vagy sem? - vállalnia kell a tudományos munkásnak. Lehet valaki kiváló munkás anélkül, hogy valaha lett volna akár egyetlen saját, értékes ötlete. Mármost súlyos tévedés, hogy ez csak a tudományban van így, és hogy például egy kereskedelmi irodában másként zajlanak a

*
<

I
I
I
j

dolgok, mint egy laboratóriumban. Az a kereskedő vagy nagyiparos, akinek nincs „kereskedői fantáziája”, azaz nincsenek ötletei, zseniális ötletei, legjobban tenné, ha élete végéig kereskedősegéd vagy műszaki hivatalnok maradna: sohasem fog szervezetenként újat alkotni. Az ihletnek a tudományban - hiába képzelik ezt önhittségükben a tudósok - szemernyivel sincs nagyobb szerepe, mint a modern vállalkozó munkájában, akinek a gyakorlati élet problémáival kell megbirkóznia. Ugyanakkor - ezt is sokszor félreismerik - nem kisebb a szerepe, mint a művészet területén. Gyerekes elképzelés, hogy a matematikus az íróasztalánál vonalzóval s más mechanikus eszközökkel, vagy számológépekkel bármilyen tudományos szempontból értékes eredményekre juthat: értelmét és eredményét tekintve egy Weierstrass matematikai fantáziája természetesen egészen másra irányul, mint a művészi fantázia, s attól alapvetően különbözik minőségében is. De nem pszichológiai folyamatában. Mindkettő: mámor (a platóni „manía” értelmében) és „ihlet”.

Hogy aztán valakinek lesznek-e tudományosan ihletett pillanatai, az az előlünk rejtett sorstól, ezenkívül azonban a „tehetségtől” is függ. Nem utolsósorban e kétségtelen igazságnak a hatására alakult ki az a - teljesen érthető módon épp az ifjúság körében igen népszerű - beállítódás, amely szolgálatába szegődött a ma minden utcasarkon és minden folyóiratban lépten-nyomon tisztelt bálványoknak. E bálványok: a „személyiség” és az „élmény”. A kettő szorosan összefonódik: az uralkodó elképzelés szerint az élmény teszi a személyiséget, hozzá tartozik. Az emberek azon kínlódnak, hogy „élményeik” legyenek - hiszen ez hozzátartozik a személyiség rangjához méltó életvitelhez -, s ha mégsem sikerülne, akkor legalább úgy kell tenniük, mintha részesültek volna ebben a kegyelmi adományban. Régebben az „élményt” a németek „szenzációnak” hívták. Arról pedig, hogy mi a „személyiség” és mit jelent, szerintem helytállóbb elképzelésük volt.

Tisztelt hallgatóim! A tudományban csak annak van „személyisége”, aki *kizárólag az ügyet* szolgálja. Nem ismerünk nagy művészt, aki valaha is mást tett volna, mint hogy a maga művészeti ügyét s csak azt szolgálja. Még egy Goethe rangú személyiség művészetében is megbosszulta magát, amikor vette a bátorságot, hogy „életét” is műalkotássá akarja tenni. De még ha ebben tévednék is, mindenesetre csak egy Goethe engedhette

’
í
I
I
|É

ezt meg magának, és legalább annyit mindenki elismer, hogy még ő sem tehetette meg büntetlenül, akihez fogható pedig minden ezer évben csak egyszer akad. A politikában sincs másképp. Erre ma nem térek ki. A tudományban azonban egészen bizonyosan nem „személyiség” az, aki az üggyel együtt, amelyet szolgálnia kellene, annak impresszáriójaként maga is a színpadra lép, „élményekkel” szeretné legitimálni magát, és ez a kérdés foglalkoztatja: hogyan bizonyítsam be, hogy valami más vagyok, nemcsak „szakember”, hogyan érjem el, hogy akár a formát, akár a dolog érdemét tekintve olyasmit mondjak, amit így még senki sem? - E manapság tömeges jelenség mindenütt a kisszerűség benyomását kelti és lealacsonyítja a kérdezőt, holott ha belsőleg a feladatnak és csak annak adná át magát, az felemelné tárgyának magaslatára és rangjára, amelynek szolgálatát most csak mímeli. A művésznél sincs ez másképp.

Munkánknak ezekkel, a művészettel közös előfeltételeivel szemben áll sorsa, ami alapvetően elválasztja a művészi munkától. A tudományos munka a *haladás* menetébe illeszkedik. Ezzel szemben a művészet területén - ebben az értelemben - nincs haladás. Nem igaz, hogy annak a kornak a műalkotása, amely új technikai eszközöket teremtett vagy például kimunkálta a perspektíva törvényeit, pusztán ennél fogva tisztán művészileg magasabb fokon állna, mint az a mű, amely ezeknek az eszközöknek és törvényeknek mindenféle ismerete híján készült - feltéve, hogy ez utóbbi anyag- és formahű, azaz tárgyát úgy választotta és formálta meg, ahogyan ama feltételek és eszközök alkalmazása nélkül művészileg lehetséges volt. Az a műalkotás, amely valóban „beteljesülés”, sohasem múlhat felül, sohasem avul el. Az egyes emberek a maguk részéről különbözőképp ítélik meg a számukra való jelentőségét; de olyan műről, amely művészi értelemben valóban „beteljesülés”, soha senki sem mondhatja azt, hogy „felülmúlta” egy másik, amelyik ugyancsak „beteljesülés”. Ezzel szemben a tudomány minden embere tudja, hogy az, amit csinál, tíz, húsz, ötven év alatt elavul. Ez a tudomány sorsa, sőt a tudományos munka *értelme*, aminek alárendelődik és amit szolgál, mégpedig egészen sajátos, valamennyi többi - ugyanennek a törvénynek alávetett - kulturális elemhez képest egészen sajátos értelemben: minden tudományos „beteljesülés” új „kérdéseket” jelent, és azt akarja, hogy felülmúlják és elavuljon. Ezzel számot kell vetnie

mindenkinek, aki a tudományt akarja szolgálni. Előfordulhat, hogy tudományos munkák is maradandóak művészi kvalitásuknál fogva mint „élvezeti cikkek”, vagy mint a tudományos munkára tanítás eszközei. Azonban, ismétlem, nemcsak valamennyiünk sorsa, hanem valamennyiünk célja is, hogy tudományosan felülmúljanak bennünket. Nem tudunk dolgozni annak reménye nélkül, hogy mások majd nálunk tovább jutnak. Elvileg e haladás a végtelenségig folytatódik. Ezzel pedig elérkezünk a tudomány *értelmének problémájához*. Mert az mégsem magától értetődő, hogy egy ilyen törvénynek alávetett dolog értelme és jelentése önmagában legyen. Miért üzünk olyasmit, aminek valójában soha sincs és nem is lehet vége? Nos, először is, tisztán gyakorlati, a szó tágabb értelmében technikai céllal: hogy gyakorlati cselekvésünk azokhoz a várakozásokhoz igazodhassék, amelyeket a tudományos tapasztalat nyújt részünkre. Jó. De ennek csak a gyakorlat embere számára van jelentősége. Ám mi a tudomány emberének belső viszonya a hivatásához? - mármint ha egyáltalán megpróbál ilyet kialakítani. Azt állítja, hogy a tudományt „önmagáért” műveli, s nemcsak azért, mert mások ezzel üzleti vagy technikai sikereket érhetnek el, jobban táplálkozhatnak, ruházkozhatnak, világíthatnak, kormányozhatnak. De mégis, miféle értelmet lát abban, hogy örökösen elavulásra ítélt teljesítményeket nyújtson, vagyis abban, hogy hagyja magát befogni ebbe a szakokra tagolt, végtelenbe futó üzembe? Ez már néhány általános megfontolást igényel.

•;

- A tudományos haladás csak töredéke, és pedig a legfontosabb töredéke annak az intellektualizálódási folyamatnak, amelynek évezredek óta részesei vagyunk, s amellyel szemben ma oly rendkívül negatív módon szoktak állást foglalni,

Először is tisztázzuk, mit is jelent a gyakorlatban ez az intellektuális racionalizálódás a tudomány és a tudományhoz igazodó technika révén. Azt, hogy mindnyájan - például mindenki ebben a teremben - jobban ismerjük létezésünk életfeltételeit, mint egy indián vagy egy hottentotta? Aligha. Ha valamelyiünk villamoson utazik, sejtelve sincs - hacsak nem fizikus szakember -, mitől indul el a villamos. Nem is kell tudnia. Elég, ha „számíthat” a villamoskocsi viselkedésére, ha hozzáigazíthatja a maga viselkedését; de mit sem tud arról, hogyan állítanak elő úgy egy villamost, hogy az menjen. A vademmer össze-

hasonlíthatatlanul többet tud a maga szerszámairól. Amikor ma pénzt adunk ki, fogadok, hogy még ha az itt ülő kollégák közt nemzetgazdász szakemberek is vannak, szinte mindegyikük más válasszal szolgálna arra a kérdésre, hogyan csinálja azt a pénz, hogy valamit - hol sokat, hol keveset - vehetünk rajta? A vadember tudja, mit tesz azért, hogy hozzájusson napi táplálékához, és azt is, hogy ebben milyen intézmények segítik. A fokozódó intellektualizálódás és racionalizálódás tehát *nem* a saját életfeltételek gyarapodó általános ismeretét jelenti, hanem valami mást: azt a tudást vagy hitet, hogy *amikor csak akar-nánk*, mindezt *megtudhatnánk*, hogy tehát itt elvileg nem játszának közre titokzatos, kiszámíthatatlan hatalmak, hanem hogy ellenkezőleg, *számítással* elvileg minden dolgot *uralhatunk*. Ez viszont a világ varázstalanítását jelenti. Nem kell többé a vadember módjára, akinek a számára léteztek ilyen titokzatos hatalmak, mágikus eszközökhöz nyúlni, hogy uralmunk alá gyűrjük vagy kérleljük a szellemeket. Hiszen ezt megteszik a technikai eszközök, megteszi a számítás. Mindenekelőtt ezt jelenti az intellektualizálódás mint olyan.

De van-e ennek - a nyugati kultúrában évezredek óta tartó - varázstalanítási folyamatnak, és egyáltalán, ennek a „haladásnak” - amelynek a tudomány is eleme és hajtóereje - valami értelme a tisztán gyakorlati és technikai megfontolásokon túl? E kérdés leghatározottabb elvi felvetésével Lev Tolsztoj műveiben találkozhatnak. Sajátos módon érkezett idáig. Töprengései egyre inkább egyetlen problémát firtatnak: értelmes jelenség-e a *halál*, vagy sem. Válasza így hangzik: a kultúrember számára nem az. Éspedig azért nem, mert a civilizált, a „haladásba”, a végtelenbe illeszkedő egyes életnek a maga immanens értelme szerint nem szabadna befejeződnie. Mert hiszen a haladásban lévő előtt még mindig ott van a további haladás; senki sincs a csúcsponton, amikor meghal, mivel a csúcspont a végtelen messzeségében van. Ábrahám vagy a régi idők paraszta vénen és az élettel „eltelten” halt meg, mert az élet szerkesztésébe illeszkedett; mert élete alkonyán a saját benső értelme szerint is megadta számára az élet azt, amit adhatott; mert nem maradt számára több rejtély, amit még meg szeretett volna fejteni, s ezért „telhetett el” vele. A gondolatokkal, tudással, problémákkal folytonosan gazdagodó civilizációba illeszkedő kultúrember viszont csak „megunhatja” az éle-

tét, de nem telítődhet vele. Mert a folytonos újdonságból, amit a szellem élete nap mint nap megszüل, csak egy parányi részt kaparinthat meg, mindig csak valami ideiglenesét, soha semmi végérvényesét, és ezért értelmetlen, adottság számára a halál. S minthogy a halál értelmetlen, a kulturális élet mint olyan is értelmetlen, mely éppen a maga értelmetlen „haladó mivoltával” kárhoztatja értelmetlenségre a halált. A tolsztoji művészet alaphangjává lett ez a gondolat valamennyi kései regényében.

Mit mondhatunk erre? Van-e a technikai megfontolásokon túl felismerhető értelme a „haladásnak” mint olyannak, ami értelmes hivatássá tenné a szolgálatát? A kérdést fel kell vetni. Ez azonban már nemcsak a tudományra hivatottság kérdése, nem az a probléma, hogy mit jelent a tudomány mint hivatás a magát neki szentelőnek, mert a kérdés most már más: mi a *tudomány hivatása* az emberiség életének egészében? És mi az értéke?

Óriási ellentét feszül ebben a tekintetben a múlt és a jelen között. Gondoljanak arra a csodás képre, amellyel Platón „Állam”-ának hetedik könyve kezdődik, azokra a megláncolt barlanglakókra a sziklafal felé forduló arcukkal: mögöttük a fényforrás, amit nem láthatnak, ezért csak a falra vetülő árnyképekkel foglalkoznak és igyekeznek kideríteni, mi az összefüggés köztük. Míg azután egyiküknek sikerül letépnie láncait, megfordul és meglátja - a napot. Elvakítva téblábol, és csak dadog arról, amit látott. A többiek azt mondják, örült. Fokozatosan azonban megtanul a fénybe nézni, s ekkor az lesz a feladata, hogy leereszkedjék a barlanglakókhoz és felvezesse őket a világosságra. Ő a filozófus, a nap pedig annak az egyetlen tudománynak az igazsága, amely nem a látszat képződményeit és az árnyakat, hanem az igaz létet próbálja megragadni.

No igen, de ki látja ma így a tudományt? Ma éppen az ifjúság érzülete ennek pontosan a fordítottja: a tudomány gondolati képződményei mesterséges absztrakcióknak a világtól elrugaszkodott birodalmát alkotják, és aszott kezeikkel hiába igyekeznek felfogni a való élet vérét és nedveit. A valóságos realitás itt lüktet az életben, abban, ami Platón szemében árnyjáték volt a barlang falain: minden más származékos és élettelen kísértet, semmi több. Hogyan történt ez a változás? Platón szenvedélyes lelkesedése az „Állam”-ban végső soron azzal

magvarázható, hogy akkor leltek rá először tudatosan minden tudományos megismerés egyik legfontosabb eszközének, a *fo-galomnak* az értelmére. Horderejét Szókratész ismerte fel - per-sze a világon nem egyedül ő. A logikának az arisztotelészihez egészen hasonló kezdeményei megtalálhatók Indiában is. De se-hol sem a jelentőségének ilyen fokú tudatával. Itt viszont úgy tűnt, hogy végre kezükben az eszköz, amellyel a másikat logi-kai satuba foghatják, aki nem szabadulhat, míg be nem ismeri vagy azt, hogy semmit sem tud, vagy azt, hogy ez és nem más az igazság, mégpedig az *örök* igazság, amely sohasem enyészik el, nem úgy, mint a vaksi emberek tevés-vevése. Ez volt Szók-ratész tanítványainak roppant élménye. S ebből szemükben az következett, hogy a szépségnek, a jóságnak, vagy mondjuk a bá-torságnak, a léleknek - vagy akárminek - csak a helyes fogal-mára kell rálelni, s akkor igaz létüket is meg lehet ragadni, s ezzel megvan a tudás és a tanítás útja is: hogyan kell helyesen cselekedni az életben, elsősorban mint állampolgárnak. Mert az ízig-vérig politikai gondolkodású hellének számára minden e kérdésen múltott. Ezért művelték a tudományt.

A hellén szellem e felfedezése mellé a reneszánsz kor gyer-mekeként a tudományos munka másik nagy eszköze lépett: a racionális kísérlet mint a megbízhatóan ellenőrzött tapasztalás eszköze, ami nélkül lehetetlen volna a mai empirikus tuda-mány. Már korábban is kísérleteztek: Indiában fiziológiai kísér-leteket végeztek a jógik aszkéta technikájának szolgálatában, az ókori Hellaszban matematikaikat haditechnikai célokból, a kö-zépkorban pedig például a bányászat érdekében. De csak a re-neszánsz avatta a kísérletet a kutatás mint olyan elvévé. Az út-törők pedig a *művészet* nagy újtói voltak, Leonardo és a hozzá foghatók, s jellegzetesen mindenekelőtt a XVI. század zenei kí-sérletezői a maguk kísérleti „zongoráin”. Tőlük került át a kí-sérlet a tudományba elsősorban Galilei, az elméletbe pedig Ba-con közvetítésével; majd átvették az egzakt szaktudományok a kontinens egyetemlein, elsőként Itáliában és Németalföldön.

Mármost mit jelentett a tudomány ezeknek az embereknek az újkor küszöbén? A Leonardo vágású művészi kísérletezők-nek és a zenei újtóknak az *igaz* művészethez - szerintük egy-ben az igaz *természet*hez is - vezető utat jelentette. A művészet-nek a tudomány rangjára kellett emelkednie, tehát egyben és elsősorban a művésznak társadalmilag és élete értelmét tekint-

ve a doktor rangjára. Ezen a becsvágyon alapul például Leonar-do könyve is a festészetről. És ma? „A tudomány mint út a ter-mészethez” - ez az ifjúság fülének blaszfémia volna. No nem, pont fordítva: megváltás a tudomány intellektualizmusától, hogy visszataláljunk saját természetünkhöz és ezáltal általában a természethez! És még hogy a tudomány út volna a művészet-hez? Ez már kritikára sem érdemes. De az egzakt természettu-dományok keletkezésekor még ennél is többet vártak a tuda-mánytól. Ha maguk elé idézik, mit mondott Swammerdam - „Most bemutatom önöknek az isteni gondviselés bizonyosságát a tetű anatómiáján” -, akkor megértik, mit tekintett egykor fel-adatának a (közvetve) protestáns és puritán befolyás alatt álló tudományos munka: az Istenhez vezető utat. Ezt akkor már nem lelték a filozófusoknál, azok fogalmaiban és dedukcióiban. Az egész akkori pietista teológia, elsősorban Spener azt tartot-ta, hogy Isten nem lelhető meg azon a módon, ahogyan a kö-zépkor kereste. Isten rejtőzködik, útjai nem a mi útjaink, gon-dolatai nem a mi gondolataink. De azt remélték, hogy az egzakt természettudományokban, ahol műve kézzelfogható, nyomá-ra bukkannak a világgal való szándékainak. És ma? Ki hiszi ma már - eltekintve néhány nagy gyermektől, akikkel éppen a ter-mészettudósok közt találkozni -, hogy a csillagászat, a biológia, a fizika vagy a kémia felismerései bármit is taníthatnának ne-künk a világ *értelméről*, vagy akár csak arról, hogyan juthatunk nyomára ennek az „értelmnek”, ha ugyan létezik? Ha valamire képesek, akkor éppenséggel arra, hogy gyökerében sorvasszák el azt a hitet, hogy a világnak „értelme” volna! S még hogy a tudomány út volna „Istenhez”? Épp a tudomány, ez a sajáto-san Istentől idegen hatalom? Merthogy az, azt lelke mélyén ma már senki sem kétli, akár bevallja magának, akár nem. A tuda-mány racionalizmusától és intellektualizmusától való megvál-tás az alapfeltétele az istenivel közösségben élt életnek: ez - vagy értelmét tekintve valami hasonló - az egyik legfőbb jelszó, amiről vallásos szellemű vagy vallási élményre törekvő ifjúsá-gunk érzülete árulkodik. Nemcsak vallási élményre, hanem egyáltalán élményekre sóvárog. A meghökkentő csak az, aho-gyan ezt teszi: tudatosítja és a tudat görcsövével vizsgálja épp azokat az - irracionális - szférákat, amelyeket az intellektualiz-mus mindeddig nem érintett meg. Mert gyakorlatilag ide lyu-kad ki az irracionalitás modern intellektuális romantikája. Az

intellektualizmustól való megszabadulásnak ez az útja nyilvánvalóan éppen az ellentétét eredményezi annak, ami követői elképzelt célja. Hogy végül a naiv optimizmus a tudományt, azaz az élet uralásának tudományos alapú technikáját a *boldogsághoz* vezető útként ünnepelte - ezt Nietzsche megsemmisítő kritikája után, amellyel azokat az „utolsó embereket” illette, akik „fel-találták a boldogságot”, már említenem sem szükséges. Ki hisz még ebben - eltekintve néhány nagy gyermektől a katedrákon vagy a szerkesztőségi szobákban?

Térjünk vissza a tárgyra! Mi a tudománynak mint hivatásnak az értelme ilyen belső előfeltételek esetén, amikor már szertefoszlott valamennyi korábbi illúzió - „út az igaz léthez”, „út az igaz művészethez”, „út az igaz természethez”, „út az igaz Istenhez”, „út az igaz boldogsághoz”? A legegyszerűbb választ Tolsztoj adta ezekkel a szavakkal: „Értelmetlen, mert nem ad választ a számunkra egyedül fontos kérdésre: »Mit tegyünk? Hogyan élünk?«” Teljességgel vitathatatlan tény, hogy erre nincs válasza. A kérdés csak az, milyen értelemben „nincs” erre válasza, és hogy nem nyújthat-e talán mégis valamit annak, aki helyesen kérdez. Gyakran esik szó manapság az „előfeltevés-mentes” tudományról. Van-e ilyen? Attól függ, hogy mit értünk rajta. Mindennemű tudományos munka mindenkor előfeltételezi a logikai és a metodikai szabályoknak - a világban való eligazodásunk ezen általános alapjainak - az érvényességét. Nos, ezek az előfeltevések, legalábbis a mi különös kérdésünk szempontjából, a legkevésbé problematikusak. Továbbá feltételezzük azt is, hogy amit a tudományos munka eredményez, az *fontos* abban az értelemben, hogy „tudni érdemes”. És nyilvánvalóan ebben rejlik összes problémánk. Mert ez az előfeltevés viszont már nem igazolható a tudomány eszközeivel. Csak *értelmezni* lehet végső értelme szempontjából, amit azután mások az élettel kapcsolatos saját végső állásfoglalásuknak megfelelően vagy elvetnek vagy elfogadnak.

Továbbá igen különbözőképp alakul a tudományos munka viszonya a maga előfeltevéseihez attól függően, hogy azoknak milyen a struktúrája. A természettudományok, mint a fizika, a kémia, vagy a csillagászat magától értetődően előfeltételezik, hogy a kozmikus történet végső - tudományosan megkonstruálható - törvényeit érdemes ismerni. Nemcsak azért, mert ezek az ismeretek technikai vívmányokat tesznek lehetővé, hanem

- amennyiben gyarapításuk „hivatás” - „önmagukért” is. Maga ez az előfeltevés egyáltalán nem bizonyítható. Az pedig végképp nem, hogy vajon az így leírt világ érdemes-e arra, hogy létezzék, hogy van-e „értelme”, és van-e értelme létezni benne. Ezt nem firtatják. Vagy vegyük a gyakorlati tudás olyan, tudományosan igen fejlett példáját, mint amilyen a modern orvostudomány. Az orvostudományi üzem általános „előfeltevése” triviálisan szólva az élet mint olyan megtartásának és a szenvedés mint olyan lehetséges enyhítésének helyeselt feladata. S ez problematikus. Az orvos a maga eszközeivel akkor is életben tartja a halálos beteget, ha az könyörög, hogy váltsa meg az élettől; akkor is, ha a hozzátartozók - akiknek ez az élet értéktelen, akik megadnák neki a szenvedéstől való megváltást, akiknek az értéktelen élet megtartásának költségei már elviselhetetlenek, mert a beteg esetleg egy szerencsétlen örült - bevalottan vagy sem, szükségképp a halálát kívánják. Csakhogy az orvostudomány előfeltevései és a büntetőtörvénykönyv egyaránt gátat vet annak, hogy az orvos engedjen. Nem kérdi, érdemes-e élni és mikor érdemes. Minden természettudomány arra ad választ, mit tegyünk, *ha* az életen *technikailag* úrrá akarunk lenni. De hogy technikailag úrrá legyünk-e felette, hogy akarjuk-e ezt, s hogy végül van-e ennek egyáltalán értelme, attól vagy teljesen eltekintenek, vagy az igenlő választ a saját céljaik előfeltételének tekintik. Vagy vegyünk egy olyan tudományágot, mint például a művészettudomány. A tény, hogy műalkotások léteznek, az esztétika számára adott. Azt igyekszik tisztázni, milyen feltételek mellett következik be ez a tényállás. De azt nem firtatja, hogy a művészet birodalma netalán a diabolikus gyönyörűség birodalma volna, evilági birodalom - s ennél fogva a legmélyebb bensejében Isten ellen való és a maga mélységesen arisztokratikus szellemiségében testvérieden. Vagyis azt nem kérdezi, *legyenek-e* műalkotások. Vagy a jogtudomány: megállapítja, hogy a - részint logikailag kényszerítő erejű, részint konvencionálisan adott sémákhoz kötött - jogászai gondolkodás szabályai szerint mi érvényes, *feltéve*, hogy kötelező érvényűek bizonyos jogi szabályok és értelmezésük meghatározott módszerei. Hogy *vajon* kell-e a jog és *vajon* éppen ezeket a szabályokat kell-e felállítani, arra nem ad választ, mert csak annyit mondhat: ha ez a cél, akkor eléréséhez jogi gondolkodásunk normái szerint ez és ez a jogszabály a megfelelő eszköz. Vagy

vegyük a történeti kultúratudományokat. A politikai, művészeti, irodalmi és társadalmi jelenségeket keletkezésük feltételeiből értelmezik. Ám maguktól nem mondják meg sem azt, hogy *érdemesek-e* ezek a kulturális jelenségek arra, hogy legyenek, s azok voltak-e; sem azt, hogy megismerésük megéri-e a fáradságot. Előfeltételezik, hogy a fáradozónak érdeke fűződik ahhoz, hogy ezen eljárás révén bekerüljön a „kultúreberek” közösségébe. De hogy ez így is volna, azt „tudományosan” senkinek sem tudják bebizonyítani; az pedig, hogy előfeltételezik, egyáltalán nem bizonyítja, hogy magától értetődő volna. Ugyanis egyáltalán nem az.

De maradjunk a hozzám legközelebb álló szakoknál, tehát a szociológiánál, történelemnél, nemzetgazdaságtannál és államtudománynál s azoknál a kultúrafilozófiáknál, melyek az értelmezésükre vállalkoznak. Azt mondják, és ezt alá is írom, hogy a politika nem való az egyetemi előadóterembe. Nem odavaló a hallgatók részéről. Én például éppúgy sajnálnám, ha volt kollégám, Dietrich Schäfer berlini előadásain a pacifista diákok a katedra köré gyűlve olyasfajta lármát csapnának, mint amilyet a hírek szerint az antipacifista hallgatók Foerster professzor körül, akinek nézetei sok tekintetben a lehető legtávolabb állnak tőlem. De a politika persze a tanár részéről sem idevaló. Pontosan akkor nem, és épp akkor a legkevésbé, ha tudományosan foglalkozik a politikával. Mert a gyakorlati-politikai állásfoglalás és a politikai képződmények és pártállások tudományos elemzése két dolog. A ki népgyűlésen beszél demokráciáról, az nem rejti véka alá személyes állásfoglalását, sőt akkor átkozott kötelessége és tartozása épp az, hogy jól láthatóan színt valljon. Szavai nem a tudományos elemzés, hanem a többiek állásfoglalására irányuló politikai toborzás eszközei; nem ekevasak a szemlélődő gondolkodás talajának fellazítására, hanem kardok az ellenféllel szemben: harci eszközök. Ezzel szemben előadás során vagy a tanteremben botrány volna így forgatni a szót. Ha az előadó itt a „demokráciáról” beszél, akkor szemügyre veszi különböző formáit, elemzi működésük módját, megállapítja, hogy melyik milyen konkrét következményekkel jár az életviszonyokra nézve, majd szembeállítja velük a politikai rend más, nem demokratikus formáit, és megpróbál odáig eljutni, hogy a *hallgató* megtalálhassa azt a pontot, amelyből kiindulva a *saját* végső eszményei szemszögéből mindezzel kapcsolatban állást

foglalhat. A valódi tanár azonban nagyon is óvakodik attól, hogy a katedráról - akár nyíltan, akár sugalmazottan - valamilyen állásfoglalást erőszakoljon rá, hiszen ez volna a legillóbb libabőr akkor, amikor „maguk a tények beszélnek”.

Voltaképpen miért is ne tegyünk ezt? Előre bocsátom, hogy több, igen nagyrabecsült kollégám szerint ez az önmérséklet gyakorlatilag megvalósíthatatlan, s ha mégis, akkor viszont különcködés volna. Nos, senkinek sem lehet tudományosan bebizonyítani, mi a kötelessége mint egyetemi oktatónak. Csak azt az intellektuális tisztességet követelhetjük meg tőle: lássa be, hogy két tökéletesen *heterogén* probléma egyfelől a ténymegállapítás, a matematikai és logikai tényállásoknak, avagy a kulturális javak belső struktúrájának a meghatározása, másfelől annak megválaszolása, mi a kultúrának, valamint egyes tartalmainak az *értéke* és hogyan *cselekedjünk* a kulturális közösségekben és a politikai szervezetekben. Ha mégis megkérdezi, miért ne tárgyalhatná mindkettőt a tanteremben, erre azt kell mondanunk, hogy azért, mert a próféta és a demagóg nem való az előadóterem katedrájára. A prófétának és a demagógnak megmondattott: „Menj ki az utcára és szólj nyilvánosan.” Vagyis oda, ahol lehetséges a bírálat. Az előadóteremben, ahol az ember szemben ül a hallgatóival, ott nekik nincs szavuk, ott a tanár beszél. Felelőtlenségnek tartom, ha az oktató kihasználja azt a körülményt, hogy a hallgatóknak előmenetelük végett látogatniuk kell kollégiumát, ahol senki sem száll vele szembe bírálóan, s ahelyett, hogy feladata szerint hasznukra lenne ismereteivel és tudományos tapasztalataival, személyes politikai felfogásának bélyegét nyomja rájuk. Megeshet, hogy nem sikerül teljesen kiiktatnia szubjektív rokonszenvét. Ekkor viszont saját lelkiismeretének fóruma előtt kell szembenéznie a legélesebb kritikával. És ez nem bizonyít semmit, hiszen másfajta, tisztán ténybeli tévedések is lehetségesek, melyek mégsem cáfolnának rá arra a kötelességére, hogy az igazságra törekedjék. A politikai állásfoglalást tisztán tudományos szempontból is, sőt éppen ebből a szempontból utasítom el. Hajlandó vagyok pontrol pontra kimutatni, hogy történezeink munkáiban, amint a tudomány embere a saját értékítéletével hozakodik elő, *vége* a tények teljes megértésének. Ez azonban túlmegegy a ma esti témánkon és hosszas megvitatást igényelne.

Ezért csak azt kérdelem: hogyan lehetne elérni azt, hogy a hívő katolikus és a szabadkőműves az egyház és az állam formáit vagy a vallás történetét tárgyaló kollégium során - vagy e dolgokról valaha is - ugyanarra az *értékelésre* jusson? Ez kizárt. S az egyetemi tanárnak mégis arra kell törekednie és saját magával szemben azt a követelményt kell támasztania, hogy mindketten egyaránt hasznosíthassák az általa nyújtott ismereteket és módszereket. Erre önök joggal mondhatják, hogy a hívő katolikus a kereszténység keletkezésével kapcsolatban az eredet tényeit sohasem fogja úgy szemlélni, mint ahogyan az ő dogmatikus előfeltevéseitől mentes tanára előadja őket. Nyilván! A különbség azonban a következő: a vallásos kötöttség elutasítása értelmében „előfeltevésmentes” tudomány csakugyan nem ismer „csodát” és „kinyilatkoztatást”, máskülönb hűtlenné válna saját „előfeltevéseihez”. A hívő mindkettőt ismeri. S az „előfeltevésmentes” tudomány nem kevesebbet vár el tőle - de *többet sem* -, mint hogy ismerje el: *ha* az eredetet természetfeletti, empirikus magyarázatban oksági mozzanatként nem szerepeltethető beavatkozások nélkül kell megmagyarázni, akkor úgy kell magyarázni, ahogyan a tudomány teszi. Ezt viszont anélkül is elismerheti, hogy hitéhez hűtlenné válnék.

De vajon a tudomány teljesítményének semmi értelme sincs azok szemében, akiknek a tény mint olyan közömbös és csak a gyakorlati állásfoglalás a fontos? Talán mégis van. Először is a valamire való tanár első feladata arra tanítani tanítványait, hogy ismerjék el a *kényelmetlen* tényeket, mármint azokat, amelyek kényelmetlenek az ő saját pártállására nézve; mindegyikre, például az én pártállásomra nézve is vannak efféle rendkívül kellemetlen tények. Azt hiszem, ha az egyetemi tanár arra kényszeríti hallgatóságát, hogy ehhez hozzászokjék, akkor teljesítménye több, mint intellektuális teljesítmény - szerénytelenül az „erkölcsi teljesítmény” kifejezéssel jelölném, még ha talán kissé patetikusan hangzik is olyasmire alkalmazva, ami egyszerűen magától értetődik.

Mindeddig csak azokról a *gyakorlati* indokokról szóltam, amelyek miatt kerülendő a személyes állásfoglalás rátukmálása a hallgatóságra. De nemcsak erről van szó. Sokkal mélyebben rejlő okokból adódóan lehetetlen „tudományosan” képviselni a gyakorlati állásfoglalásokat - kivéve azt az esetet, amikor egy szilárdan *adottnak* feltételezett célhoz vezető esz-

közöket kell tisztázni. Elvileg értelmetlen, hiszen a világ különböző értékrendjei örök harcban állnak egymással. Az öreg Műi-nek - akinek filozófiáját egyébként nem akarom dicsérni - ebben igaza van, amikor egy helyütt azt mondja: ha a tiszta tapasztalatból indulunk ki, politeizmushoz jutunk. Nagyon lapos és paradoxnak hangzó megfogalmazás, mégis van benne igazság. Ha ma valamit újra megértettünk, akkor ezt: lehet valami szent, nemcsak annak ellenére, hogy nem szép, hanem *azért és amennyiben* nem szép - Ézsaiás könyvének 53. részében és a 22. zsoltárban utánaérezhetnek; és lehet valami szép, nemcsak annak ellenére, hogy nem jó, hanem éppenséggel abban, amiben nem jó - ezt Nietzsche óta megint értjük, de már formát öltött Baudelaire-nek abban a verseskötetében, amelyet „A romlás virágai”-nak nevezett; és közhely, hogy lehet valami igaz, annak ellenére és azért, mert nem szép, nem szent és nem jó. Ezek azonban csak a legelemibb esetei eme harcnak a sok különféle rend és érték istenei között. Nem tudom, hogyan akarja bárki is „tudományosan” eldönteni, a francia vagy a német kultúra *értékesebb-e*. Itt ugyanis istenek állnak egymással harcban, és pedig mindörökre. Ugyanúgy, mint a régi, istenei és démonai varázsától még meg nem fosztott világban, csak hogy más értelemben: ahogyan a hellének egyszer Aphroditének áldoztak, másszor Apollónnak, de elsősorban mind a maga városa isteneinek, úgy megy ez még ma is, csak éppen megfosztva a varázstól, e viselkedés mitikus, de belsőleg igaz plasztikus alakjától. S ezen istenek felett és harcukban a sors dönt, nem pedig valamiféle „tudomány”. Csak azt lehet megérteni, *mi* az isteni az egyik és a másik számára, illetve az egyik és a másik rendben. Itt azonban egyszerűen véget ér az, amit az előadóteremben a professzor fejtegethet, ha mégoly kevésbé van is persze vége az *élet* benne rejlő roppant problémájának. De a szó itt más hatalmaké, nem az egyetemi katedráké. Ki merészné „tudományosan cáfolni” a *hegyi beszéd* etikáját, például a „Ne állj ellent a gonosznak!” tételét, vagy az egyik és a másik orca költői képét? Pedig világos, hogy amit prédikál, az evilági szempontból a hitványság etikája: választanunk kell ennek az etikának a vallási méltósága és a férfi méltósága között, amely egészen mást hirdet: „Állj ellent a gonosznak, különben te is felelős leszel érte, ha felülkerekedik!”. Az egyén számára saját végső állásfoglalásától függően az egyik az ördög, a másik az Isten,

és magának kell eldöntenie, hogy *neki* melyik az Isten és melyik az ördög. És így van ez véges-végig az élet minden rendjében. A módszeresen etikus életvitelnek az a nagyszerű racionalizmusa, amit minden vallási prófécia létrehív, megfosztotta trónjától az istenek sokaságát azért „az Egyért, akire szükség van”. A külső és belső élet realitásai kényszerítették aztán azokra a kompromisszumokra és relativizálásokra, amelyeket mindnyájan ismerünk a kereszténység történetéből. Ma viszont a „mindennapok” vallásiak. A régiek megannyi istene, varázsától immár megfosztottan, személytelen hatalmak alakját ölti, feljön sírjából, hatalomra tör életünk felett és újrakezdi örök harcát egymással. Ám éppen ez esik oly nehezebbre a modern embernek, és leginkább a fiatal nemzedéknek: hogy ilyen *mindennapokkal* birkózzék meg. Az „élmény” utáni egész hajsza ebből a gyengeségből ered. Mert igenis gyengeség, hogy nem tudunk egyenesen a kor komoly arcába nézni.

Kultúránknak azonban az a sorsa, hogy ezt ismét világosabban lássuk, azután, hogy vakok voltunk rá egy évezredig a keresztény etika nagyszerű pátoszához való - kizárólagosnak vélt vagy mondott - igazodásunk miatt.

De elég ezekből a nagyon messzire vezető problémákból! Ugyanis amikor az ifjúság egy része minderre azt feleli: „No igen, de mi mégiscsak azért jövünk be az előadásra, hogy valami mást is megéljünk, mint puszta elemzéseket és ténymegállapításokat”, akkor abba a tévedésbe esik, hogy valami mást keres a professzorban, mint ami az lehet: nem *tanárt*, hanem *vezért*. De csak *tanárként* jutunk katedrához. Hogy ez két különböző dolog, arról könnyen meggyőződhetünk. Engedjék meg, hogy ismét Amerikába vezessem önöket, mert ott az ilyesmi a maga tömény eredetiségében szemlélhető. Az amerikai fiú elmondhatatlanul kevesebbet tanul, mint a miénk. Iskolai életének *értelmét* tekintve a hihetetlenül sok vizsgáztatás ellenére sem olyannyira teljességgel a vizsga embere, mint a német. Mert ott még csak kialakulóban van az a bürokrácia, amely a vizsgálóval szerzett oklevelet a hivatali javadalmak birodalmába való belépőjeggyé avatja. A fiatal amerikai nem tisztel senkit és semmit, semmiféle hagyományt vagy hivatalt, hacsak nem a viselőjének személyes teljesítményét: az amerikai *ezt* nevezi „demokráciának”. Bármennyire torzul a valóság ehhez az értelmi tartalomhoz képest, az értelmi tartalom - ami itt számít - mégis

ez. A tanárról, akivel szembetalálja magát, így gondolkodik: az apám pénzéért eladja nekem az ismereteit és módszereit, ugyanúgy, ahogyan a zöldségeskófa anyámnak a káposztát. És kész. Persze, ha a tanár történetesen a football mestere, akkor neki e téren vezére. De ha nem az (valami hasonló sportágban sem az), akkor csak tanár és semmi más, és az amerikai fiatal embernek eszébe sem jut, hogy a tanár esetleg „világnézeteket” vagy mértékadó életviteli szabályokat adhatna el neki. Nos, ebben a megfogalmazásban természetesen elutasítjuk ezt az érzületet, amit szándékosan eléggé szélsőségesen mutattam be, de kérdés, nincs-e benne mégis némi igazság.

Kollégák és kolleginák! Önök vezéri képességeinket igényelve jönnek be az előadásainkra anélkül, hogy előbb belátnák: száz professzor közül legalább kilencvenkilenc nemcsak hogy nem football-mestere az életnek, de az életvitel dolgaiban egyáltalán nem igényli, hogy „vezér” legyen, és nem is szabad ilyen igényekkel fellépnie. Gondolják meg: egy ember értéke nem azon múlik, vannak-e vezéri képességei. És *azok* a tulajdonságok, amelyek valakit kiváló tudóssá és egyetemi tanárrá tesznek, semmiképp sem ugyanazok, mint amelyek vezérré avatnak valakit a gyakorlati életben való tájékozódás, vagy szűkebben a politika terén. Tiszta véletlen, ha valakiben megvan ez a képesség is, és nagyon aggályos, ha mindenki, aki a katedrára lép, azzal a követelménnyel találja magát szembe, hogy ezt a képességét kamatoztassa. Még aggályosabb, ha minden egyetemi tanár maga dönthet arról, vezérként mutatkozzék-e a tanteremben, vagy sem. Mert akik a leginkább annak tartják magukat, többnyire a legkevésbé azok, s ami a legfontosabb: vezérségük *próbájára* a katedrái szituáció nem nyújt semmiféle lehetőséget. Ha egy professzor úgy érzi, arra hivatott, hogy az ifjúság tanácsadója legyen, és az ifjúság bizalmát élvezi, akkor állja meg a helyét az ifjúsággal szemben a személyes, közvetlen érintkezésben. Ha pedig úgy érzi, arra hivatott, hogy beavatkozzék a világnézetek és pártállások harcába, úgy tegye ezt kint, az élet piacán: a sajtóban, a gyűléseken, az egyletekben, ahol tetszik. Mert túlságosan is kényelmes hitvalló bátorságát ott fitogtatnia, ahol a jelenlévők és esetleg másként gondolkodók hallgatásra vannak ítélve.

Önök végül nyilván felteszik a kérdést: ha a dolog így áll, akkor voltaképpen miféle pozitívumot nyújt a tudomány a gyakorlati és személyes „életnek”? És ezzel ismét eljutottunk a

tudomány „hivatásának” problémájához. Először is természetesen ismereteket nyújt arról a technikáról, amellyel kiszámíthatóan úrrá lehetünk az életen, a külső dolgokon csakúgy, mint az emberek cselekvésén. Na de ez csak az amerikai fiú zöldségeskofája - mondhatják erre önök. Én is pontosan így gondolom. Másodszor - amit ez a zöldségeskoka már nem ad meg -, a gondolkodás módszereit, a szerszámokat és a hozzájuk szükséges betanítást. Önök erre talán így szólnak: no ez ugyan nem a zöltség, de mégsem több, mint eszköz a zöltség megszerzéséhez. Jó, ezt most ne firtassuk. Szerencsére azonban még ezzel sem merült ki a tudomány teljesítménye, mert még egy harmadik dologhoz is hozzásegíthetjük önöket: a *tisztázottsághoz*. Feltéve természetesen, hogy mi magunk eljutottunk ide. Ha igen, akkor világossá tehetjük önök előtt a következőt: a mindenkori értékproblémával kapcsolatban - arra kérem önöket, hogy az egyszerűség kedvéért társadalmi jelenségekre gondoljanak példa gyanánt - gyakorlatilag különböző állásfoglalások lehetségesek. *Ha* valamiképp állást foglaltunk, akkor ennek az álláspontnak a gyakorlati érvényre juttatásához a tudomány tapasztalatai szerint ezeket és ezeket az *eszközöket* kell alkalmazni. Lehet, hogy ezek az eszközök önök szerint elvetendőek. Akkor viszont választani kell a cél és megkerülhetetlen eszközei között. „Szentesíti-e” a cél ezeket az eszközöket vagy sem? A tanár feltárhatja önöknek e választás szükségességét, ám amíg tanár és nem akar demagóggá válni, ennél többet nem tehet. Ezenkívül természetesen azt is megmondhatja önöknek, hogy el kell viselniük, hogy a szóban forgó célkitűzésük a tapasztalat szerint járulékos következményeket is maga után von: a helyzet megint ugyanaz. S ez még csupa olyan probléma, amellyel minden technikus is szembekerülhet, hiszen számos esetben neki is a kisebbik rossz vagy a viszonylag legjobb elvét követve kell döntenie. Csakhogy számára a fő dolog, a *cél* rendszerint adott. Ez viszont éppen hogy *nincs meg* a mi esetünkben, mihelyt valóban „végső” problémákról van szó. És ezzel jutottunk csak el a végső teljesítményhez, amit a tudomány a tisztázást szolgálva nyújthat, egyben pedig a tudomány határaihoz is. Képesek - és kötelesek - vagyunk még azt is megmondani önöknek, hogy valamely gyakorlati állásfoglalás belső következetességgel - tehát *értelmét* tekintve tisztességesen - mely végső világnézeti alapállásból - esetleg csak egyből, de lehet, hogy

egymástól eltérőből is - vezethető le, s viszont melyekből nem. Képekben szólva, ha ezen állásfoglalás mellett döntőtök, akkor ezt az istent szolgáljátok, *azt a másikat* pedig megbántjátok. Mert ha magatokhoz hívek maradtok, akkor szükségszerűen éppen ezekre a belsőleg értelemszerű, végső *következtetésekre* kell jutnotok. Ez - legalábbis elvileg - megtehető. A filozófia tudománya és az egyes tudományágak lényegében filozófiai jellegű elvi fejtegetései erre vállalkoznak. Ha tehát értjük a dolgunkat (amit most fel kell tételeznünk), akkor az egyént kényszeríthetjük vagy legalább segíthetjük abban, hogy *számot vessen saját tevékenységének végső értelmével*. Szerintem ez nem is kevés, még a tisztán személyes élet szempontjából sem. Ha egy tanárnak ennyi sikerül, legszívesebben megint azt mondanám, hogy „erkölcsi” hatalmakat szolgál: teljesíti azt a kötelességét, hogy világosságot és felelősségérzetet teremtsen. S azt hiszem, annál inkább képes rá, minél lelkiismeretesebben kerüli, hogy megpróbálja a maga állásfoglalását a hallgatónak előírni vagy sugalmazni.

Az itt általam előadott feltevés persze végig abból az alapvető tényállásból indul ki, hogy az élet - önmagában és mindaddig, amíg önmagából értelmezzük - csak amaz istenek egymással való örökös harcát ismeri. Kevésbé képiesen: az étellel szemben egyáltalán *lehetséges* végső álláspontok összeegyeztethetlenségét, vagyis harcuk eldönthetlenségét, tehát a köztük való *döntés* szükségszerűségét. Hogy ilyen körülmények között érdemes-e a tudomány arra, hogy valakinek a „hivatásává” váljék, és hogy magának a tudománynak van-e objektíve értékes „hivatása” - ez ismét csak olyan értékítélet, amiről a tanteremben semmi sem állítható. Mert az oktatásnak *előjeltétele* az erre a kérdésre adott igenlő válasz. Személy szerint a magam munkájával már igennel felelek rá. Mégpedig éppen annak az álláspontnak a szempontjából is, amely mint a legsötétebb ördögöt gyűlöli az intellektualizmust - ugyanúgy, mint ahogy a mai fiatalság gyűlöli, illetve többnyire csak gyűlölni véli. Mert ekkor érvényes rá a mondás: „Gondoljatok arra, hogy az ördög vén, s akkor mint vénséget fogjátok megérteni.” Nem a születési bizonyítvány értelmében, hanem abban az értelemben, hogy aki meg akarja érteni ezt az ördögöt, aki szakítani akar vele, annak nem szabad menekülnie tőle - mint ma sokan oly örömmel te-

szik -, hanem először is végig kell tekintenie ennek az ördögnek az útjait, hogy megismerje hatalmát és korlátait.

Természetesen az, hogy ma a tudomány az önmagunkra eszmélést és a tényleges összefüggések megismerését szolgáló *szakmaként* üzött „hivatás”, nem pedig váteszek és próféták üdvjavakat és kinyilatkoztatásokat osztogató kegyelmi adománya, s nem tartozik a bölcsek és filozófusok elmélkedéseihez sem, amelyek a világ *értelmét* kutatják, az történeti helyzetünk nem múlt adottsága, amiből nem léphetünk ki, ha önmagunkhoz hívek maradunk. És ha most önök előtt ismét felrémlik Tolsztoj és megkérdezi: „Ha egyszer a tudomány nem, akkor ki mondja meg, mit tegyünk és hogyan rendezzük be az életünket?” Vagy a ma este használt nyelven: „Melyiket szolgáljuk a harcoló istenek közül? Vagy talán egyiket sem, hanem egy egészen más istent, de akkor ki az?” - akkor erre az a válasz, hogy csak egy próféta vagy megváltó mondja meg. Ha nem jött el, vagy ha szövegének nem hisznek már, akkor egészen biztosan nem kényszeríthető ki eljövetele e földre azzal, ha professzorok ezrei próbálják meg átvenni a szerepét az előadásaikon, államilag fizetett vagy kedvezményezett kis próféták módjára. Ezzel csak annyit érnek el, hogy hallgatóságukban sohasem elevenedik meg jelentősége teljes súlyával a döntő tényállásról való tudomás: hogy a próféta, aki után a legfiatalabb nemzedék oly sok tagja áhitozik, *nincs* közöttünk. Azt hiszem, hogy a vallásilag valóban „muzikális” embernek legbensőbb érdekét éppenséggel sohasem szolgálhatja az, ha valamilyen pótszerrerrel - mert e katedrapróféciák mind azok - elfedik előtte és mások előtt azt az alapvető tényt, hogy egy Istentől idegen, próféta nélküli korban adatott élnie. Vallásos érzékének őszintesége bizonyosan lázadozna ellene. Önök erre talán így szólnának: de akkor mit gondoljunk a „teológia” létezésének fényéről s arról, hogy „tudománynak” tartja magát? Ne kerülgessük a választ: a „teológia” és a „dogmák” ugyan nem egyetemesen, de mégsem csak a kereszténységénél vannak meg, hanem (az időben visszafelé haladva) igen fejlett formában az iszlámban, a manicheizmusban, a gnózisban, az orfikusoknál, a párszikhánál, a buddhizmusban, a hinduista szektáknál, a taoizmusban és az Upanisádokban és persze a zsidó vallásban is. Rendszeres kidolgozottságuk foka persze erősen különböző. És nem véletlen, hogy a nyugati kereszténység a teológiát - szemben azzal,

- amennyi teológiája például a zsidóságnak van - nemcsak rendszeresebben fejtette ki vagy legalábbis igyekszik kifejteni, hanem hogy kifejtésének itt volt messze a legnagyobb történelmi jelentősége. Ez a hellén szellem műve, minden nyugati teológia belőle ered, mint ahogyan (nyilván) minden keleti teológia az indiai gondolkodásból. Minden teológia a birtokolt vallási üdvökincs intellektuális *racionalizálása*. Egyetlen tudomány sem abszolút előfeltevésmentes, és egyik sem képes a maga értékét bebizonyítani annak, aki ezeket az előfeltevéseket elveti. Bár igaz: a maga munkájához s ezzel önnön létezése igazolásához további, sajátos előfeltevésekkel is él - más-más értelemben és mértékben. Minden teológia, például a hinduista is feltételezi, hogy a világnak *értelme* kell legyen, s kérdése az, hogyan értelmezze, hogy ez elgondolható legyen? Pontosan úgy, ahogyan Kant ismeretelmélete is abból az előfeltevésből indult ki, hogy „Van tudományos igazság és *érvényes*”, majd azt kérdezte, hogy ez (értelemszerűen) a gondolkodás milyen előfeltételei esetén lehetséges. Vagy ahogyan a modern esztéták (kimondottan is, mint például G. v. Lukács, vagy ténylegesen) abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy „*vannak* műalkotások”, majd azt kérdezik, hogy ez (értelemszerűen) hogyan lehetséges. A teológiák ugyan rendszerint nem érik be ezzel a (lényegében vallásfilozófiai) előfeltevessel, hanem általában egy további előfeltevés a kiindulópontjuk: az, hogy bizonyos „kinyilatkoztatásokban” mint az üdvösség fontos tényeiben - tehát amelyek az értelemmel teli életvitelt egyáltalán lehetővé teszik - egyszerűen hinni kell; továbbá az, hogy bizonyos illetékességek és cselekvések a szentség minőségével bírnak, azaz ezek alkotják a vallási értelmet hordozó életvitelt, vagy annak legalábbis alkotórészei. S ekkor újra azt kérdezik: hogyan lehet (értelemszerűen) egy átfogó világképben értelmet adni ezeknek az egyszerűen elfogandó előfeltevéseknek? Maguk az előfeltevések kívül esnek azon, ami a teológia számára „tudomány”. Nem a szokásos értelemben vett „tudást” képviselik, hanem azt, ami „megvan”. Akiben „nincsenek meg” ezek az előfeltevések - nem hisz, vagy nem rendelkezik egyéb szent illetékességekkel -, annak semmiféle teológia nem pótolhatja őket. Más tudomány aztán végképp nem. Ellenkezőleg: a hívő minden „pozitív” teológiában eljut arra a pontra, ahol az augustinusi tétel érvényes: *credo non quod, sed quin* absurdum est. A pozitíve vallásos ember dön-

tő ismérve, hogy képes az „intellektus feláldozásának” eme virtuóz teljesítményére. És hogy ez így van, azt jól mutatja az, hogy a teológia ellenére (sőt inkább a teológiának köszönhetően, mely feltárja ezt a tényállást) nem hidalható át a „tudomány” és a vallási üdv értékszférája közötti feszültség.

Az „intellektus áldozatát” - nagyon helyesen - csak a tanítvány hozza meg a prófétának, a hívő az egyháznak. De még soha nem keletkezett új prófécia abból, aminek egyes modern értelmiségiek érzik szükségét (itt szándékosan megismerlek egy képet, amely egyeseket megbotránkoztatott): hogy lelküket mintegy garantáltan valódi, régi bútorokkal rendezzék be. Közben eszükbe jut, hogy ehhez a vallás is hozzátartozott, ami nekik már nincs meg. Helyettesítik tehát a világ minden sarkából összehordott szentképekkel játékosan berendezett házikápolnaszerűséggel, vagy megalkotják pótszerűt mindenféle élményformából, amit a szentség misztikus birtoklásának méltóságával ruháznak fel - s e pótszerűt azután a könyvpiacra házalnak. Ez még egyszerű: vagy csalás vagy önámítás. Korántsem csalás, hanem nagyon komoly és őszinte, de értelmét tekintve időnként talán önmagát is félreértő dolog viszont az, amikor az utóbbi években csendben kialakult ifjúsági egyesületek némelyike saját emberi közösségi kapcsolatait vallásos, kozmikus vagy misztikus kapcsolatként értelmezi. Amennyire igaz, hogy minden valódi testvéri tett összekapcsolódhat azzal a tudattal, hogy egy személyfeletti birodalmat olyasmivel gazdagít, ami már nem mehet veszendőbe, annyira kétségesnek tűnik előttem az, hogy e vallási értelmezések növelnék a tisztán emberi közösségi kapcsolatok méltóságát. De hát ez már nem ide tartozik.

A világot racionalizáló, intellektualizáló s mindenekelőtt a varázslától megfosztó korunknak az a sorsa, hogy éppen a végső és legfenségesebb értékek a nyilvánosságból visszahúzódtak vagy a misztikus életnek a világtól távoli birodalmába, vagy pedig az egyének közvetlen kapcsolatainak testvériességébe. Sem az nem véletlen, hogy a legnagyobb művészet ma bensőséges, nem monumentális; sem az, hogy ma csak a legkisebb közösségi körben, szemtől szembe, pianissimo lüktet valami megfelelője annak, ami egykor mint profetikus pneuma tűzvészként söpört végig a nagy közösségeken és egybeforrasztotta őket. Ha megpróbáljuk kierőszakolni és „feltalálni” a monu-

mentális művészeti érzületet, abból olyan siralmas, torz képződmények lesznek, mint amilyen az utóbbi húsz esztendő számos emlékműve. Ha megpróbálunk vallási újjáalakulást ki-fundálni új, valódi prófécia nélkül, abból belső értelemben valami hasonló, csakhogy hatásában még ártalmasabb dolog lesz. S a katedraprófécia végképp csak fanatikus szektákat hozhat létre, sohasem valódi közösséget. Aki a kornak ilyen sorsát nem tudja férfiasan elviselni, annak azt kell mondanunk, hogy inkább térjen vissza csendben, a renegátok szokásos nyilvános reklámja nélkül, egyszerűen és szerényen a régi egyházak szánalommal kitárt karjaiba. Hiszen nem nehezítik meg a dolgát. Eközben valamiképp - ez elkerülhetetlen - meg kell hozza az „intellektus áldozatát”. Nem fogjuk megróni érte, ha csakugyan képes rá. Mert az intellektus ilyen feláldozása a feltétlen vallásos odaadásért erkölcsileg mégiscsak más, mint az elemi intellektuális tisztesség kötelességének a megkerülése akkor, amikor valakinek nincs bátorsága szembenézni saját végső állásfoglalásával, és inkább gyatra relativizálással könnyíti e kötelesség terhét. S szememben többet ér annál a katedraprófeciánál, amely nincs tisztában azzal, hogy az előadótermekben az egyetlen erény az egyszerű intellektuális tisztesség. Ez viszont azt parancsolja, hogy leszögezzük: az a sok-sok ember, aki ma új prófétákra és üdvözítőkre vár, ugyanabban a helyzetben van, mint ami a száműzetés korának Ézsaiás jövődöléseibe felvett, szép edomita őrdalából csendül ki: „Seirből így kiáltnak hozzám: Vigyázó! meddig még az éjszaka, meddig még ez éj? Szólt a vigyázó: Eljött a reggel, az éjszaka is; ha kérdeni akartok, kérdjétek, forduljatok vissza és jertek el!” (Ézsaiás, 21,11-12) A nép, amelynek ezt mondták, kétezer esztendőnél is sokkal tovább kérdett és várt, és ismerjük megrázó sorsát. Szűrjük le belőle azt a tanulságot, hogy csak vágyakozni és várakozni nem elegendő, másképp kell tennünk: munkához látni s megfelelni „napjaink követelményének” - emberileg és szakmailag egyaránt. Ez viszont világos és egyszerű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a démont, amelyik az ő életének fonalát kezében tartja.